ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

За редакцією
проф., д-ра філол. наук, акад. АН ВШ України,
засл. діяча науки і техніки України В.А. КАЧКАНА

Третє видання,
виправлене

ВИДАНО
згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України № 502 від 22.06.2010 як національний підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації

ЗАТВЕРДЖЕНО
рішеннями вченої ради і базової кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету як базовий підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації (витяг з протоколу № 4 засідання вченої ради Івано-Франківського національного медичного університету від 11.04.2013 і витяг з протоколу № 6 засідання базової кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету від 25.02.2013)

Київ
ВСВ «Медицина»
2016

УДК 930.85 (477) (075.8)
ББК 63.3 (4 УКР) Я 73
І-90

Видано згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України № 502 від 22.06.2010 як національний підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації

Затверджено рішеннями вченої ради і базової кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету як базовий підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації (витяг з протоколу № 4 засідання вченої ради Івано-Франківського національного медичного університету від 11.04.2013 і витяг з протоколу № 6 засідання базової кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету від 25.02.2013)

Автори:
В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко, І.Д. Карпова, О.Й. Кузенко, П.Я. Кузенко, Д.Д. Курчій, О.А. Редькіна, І.О. Скакун, Ю.Ю. Сугробова, М.І. Сулятицький, Н.О. Шевель

Рецензенти:
М.М. Романюк, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України;
М.В. Черепанин, д-р мистецтвознавства, проф.;
С.М. Луцак, д-р філол. наук, проф.

І-90 **Історія** української культури : підручник / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін. ; за ред. В.А. Качкана. — 3-є вид., випр. — К. : ВСВ «Медицина», 2016. — 368 с.
ISBN 978-617-505-497-0

У національному (базовому) підручнику розглянуто основні аспекти становлення і розвитку української культури від найдавніших часів до сьогодення. Теоретичний та фактичний матеріал розкриває основні тенденції розвитку освіти, науки, літератури, музично-театрального, образотворчого та прикладного мистецтва у контексті європейських та світових з'явів.

Для студентів та викладачів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації.

УДК 930.85 (477) (075.8)
ББК 63.3 (4 УКР) Я 73

ISBN 978-617-505-497-0

© В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко, І.Д. Карпова, О.Й. Кузенко, П.Я. Кузенко, Д.Д. Курчій, О.А. Редькіна, І.О. Скакун, Ю.Ю. Сугробова, М.І. Сулятицький, Н.О. Шевель, 2014, 2016
© ВСВ «Медицина», оформлення, 2016

Зміст

Вступ **6**

Розділ 1. ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» **8**

1.1. Предмет, мета та завдання курсу 8
1.2. Сутність культури, сучасне наукове визначення культури 12
1.3. Структура та елементи культури 13
1.4. Форми культури 22
1.5. Функції культури 27
1.6. Методологічні засади дослідження історії культури 34
1.7. Циклічний підхід до вивчення культури 36

Розділ 2. КУЛЬТУРА НАЙДАВНІШОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ **43**

2.1. Первісна культура на території України 43
2.2. Культура доби палеоліту 44
2.3. Мистецтво палеоліту 49
2.4. Культура доби мезоліту 50
2.5. Мистецтво мезоліту 51
2.6. Культура доби неоліту 51
2.7. Мистецтво неоліту 52
2.8. Трипільська культура України 55
2.9. Культура скіфо-сарматського типу в давній Україні 57
2.10. Античність у діалозі з культурою місцевих племен на теренах України 63
2.11. Культура давніх слов'ян 68

Розділ 3. КУЛЬТУРА КНЯЖОЇ ДОБИ 73
3.1. Передумови розвитку культури Княжої доби 73
3.2. Освіта 74
3.3. Книгописання і література 77
3.4. Наука 85
3.5. Музика й театр 87
3.6. Архітектура 90
3.7. Скульптура 96
3.8. Монументальний живопис 99
3.9. Іконопис 101
3.10. Книжкова мініатюра 105
3.11. Декоративно-прикладне мистецтво 107

Розділ 4. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ КІНЦЯ XIV — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ 110
4.1. Суспільно-політичні умови культурного життя на теренах України кінця XIV — першої половини XVII століття 110
4.2. Діяльність ранніх гуманістів України 114
4.3. Культурно-освітнє значення братських шкіл. Започаткування традицій вищої школи в Україні 118
4.4. Початки українського книгодрукування 126
4.5. Монастирі як центри книгописання 130
4.6. Характер та жанри староукраїнської літератури 134
4.7. Тенденції розвитку архітектури 139
4.8. Українська скульптура та ікона 148

Розділ 5. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — XVIII СТОЛІТТЯ 154
5.1. Особливості розвитку української культури другої половини XVII—XVIII століття 154
5.2. Освіта. Наука. Література 155
5.3. Музичне й театральне мистецтво 168
5.4. Архітектура 174
5.5. Скульптура 180
5.6. Монументальний і станковий живопис 183
5.7. Графіка 188
5.8. Декоративно-прикладне мистецтво 190

Розділ 6. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА КІНЦЯ XVIII — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ 196
6.1. Особливості розвитку української культури кінця XVIII — початку XIX століття як складової європейського культурно-історичного простору 196

6.2. Українська література на шляху від просвітництва до романтизму ... 198
6.3. Українська музична культура і вплив романтизму на її становлення ... 205
6.4. Театральне життя на українських землях кінця XVIII — середини XIX століття ... 207
6.5. Класицизм та романтизм в українському живописі ... 210
6.6. Класицизм та романтизм у скульптурі ... 213
6.7. Класицизм, романтизм і еклектизм в українській архітектурі XIX століття ... 216
6.8. Освіта та наука на українських землях кінця XVIII — 70-х років XIX століття ... 225
6.9. Реалізм як мистецький стиль в українській культурі 60-х років XIX століття ... 228
6.10. Сутність європейського модернізму ... 239
6.11. Символізм, його сутність ... 247
6.12. Авангардизм: європейський та український контекст ... 249

Розділ 7. КУЛЬТУРА ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРІЛЕЦТВА ... 256
7.1. Михайло Галущинський ... 256
7.2. Левко Лепкий ... 268
7.3. Роман Купчинський ... 280
7.4. Микола Голубець ... 295

Розділ 8. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XX СТОЛІТТЯ ... 306
8.1. Особливості культурного життя доби відновлення української державності (1917—1920 роки) ... 306
8.2. Радянський етап розвитку української культури довоєнного періоду (1921—1941 роки) ... 310
8.3. Українська культура другої половини XX століття ... 320

Розділ 9. КУЛЬТУРА НОВІТНЬОЇ УКРАЇНИ (ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ) ... 332
9.1. Культура України на етапі становлення державності ... 332
9.2. Сучасний етап розвитку культури: освіта та наука. Преса та книговидавнича справа ... 346
9.3. Сучасний літературний процес ... 358

Вступ

Історія української культури постає у пропонованому підручнику як багатофункціональне явище та синтетичний феномен, що ґрунтуються, вибудовуються та утверджуються на системі суто історичних, філософсько-соціологічних, соціально-політичних, філологічно-мистецьких, лінгвістичних знань. Автори розглядають, аналізують і тлумачать поняття «культура» як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що вбирає у себе, як це справедливо стверджує академік М. Попович, не лише різні види мистецтв, а й сам спосіб життєдіяльності, основні правила буття, системи цінностей, традицій та вірувань.

Книга веде читача від з'ясування змісту і суті предмета, його теоретико-методологічних засад через осягнення витоків слов'яно-руської праматірної культури, перших писемних згадок і пам'яток, крізь епохи княжої та литовсько-польської доби нашої історії, козацько-гетьманської держави, через складні пороги націовідродження та державотворення, спротиви та долання ідеологічних перепон та заборон шовіністично-комуністичних тоталітарних десятиліть — аж до новітнього етапу воскресіння України як самостійної суверенної демократичної держави, осмислення новітньої культури у найрізноманітніших видових та жанрових проявах, що ґрунтується як на органічному засвоєнні досвіду попередників, звичаїв і традицій світового українства, так і на новаторських з'явах та явищах європейськості.

Підручник укладено з урахуванням кількості годин, відведених чинною програмою для вивчення та засвоєння матеріалу студентами вищих медичних навчальних закладів. Матеріал викладено за історико-хронологічним принципом відповідно до програми курсу «Історія української культури», підготовленої авторським колективом опорної (базової) кафедри українознавства та філосо-

фії Івано-Франківського національного медичного університету (завідувач — проф. В.А. Качкан). Текст апробовано під час читання лекцій та проведення семінарів на різних факультетах університетів упродовж багатьох років.

Сподіваємося, що кожен студент, який братиме в руки цей підручник, відчуватиме свою безпосередню причетність до рідної культури. Його здивування від прочитаної прозової чи поетичної книжки; замилування нюансами барв художніх полотен на вернісажі чи виставці; сумування або ж піднесений настрій, навіяні звуками музики Гріга чи Вівальді; роздуми перед скульптурами Георга-Іоана Пінзеля; усамітнення, а, може, й дивовижне преображення перед стінами монастиря чи у святому храмі; його сприйняття або ж категоричне заперечення якоїсь теле- чи радіопередачі, авторської програми — усе це теж вияв зрізу культурності особи, це також складники місткого поняття «культура».

Автори підручника: вступ, розділ 7 — В.А. Качкан, доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої школи, заслужений діяч науки і техніки України (керівник авторського колективу, Івано-Франківський національний медичний університет); розділ 1, парагр. 1, 2, 3, 4, 5 — О.Б. Величко, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний медичний університет імені О.О. Богомольця; парагр. 6, 7 — І.О. Скакун, кандидат філософських наук, викладач, Буковинський державний медичний університет; розділ 2, парагр. 1—9, 11 — Ю.Ю. Сугробова, кандидат філософських наук, доцент, І.Д. Карпова, старший викладач, Кримський державний медичний університет ім. С. Георгієвського; парагр. 10— О.А. Редькіна, кандидат історичних наук, доцент, Київський національний медичний університет імені О.О. Богомольця; розділ 3, парагр. 1—11 — О.Й. Кузенко, кандидат педагогічних наук, доцент, П.Я. Кузенко, кандидат мистецтвознавства, доцент, Івано-Франківський національний медичний університет; розділ 4, парагр. 1—4 — Н.М. Божко, кандидат історичних наук, доцент, Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького; парагр. 5—8 — О.Б. Величко, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний медичний університет імені О.О. Богомольця; розділ 5 — О.Й. Кузенко, кандидат педагогічних наук, доцент, П.Я. Кузенко — кандидат мистецтвознавства, доцент, Івано-Франківський національний медичний університет; розділ 6, парагр. 1—4 — О.Б. Величко, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний медичний університет імені О.О. Богомольця; парагр. 5—12 — Н.О. Шевель, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний медичний університет імені О.О. Богомольця; розділ 7 — В.А. Качкан, доктор філологічних наук, професор, Івано-Франківський національний медичний університет; розділи 8—9 — Д.Д. Курчій, кандидат філологічних наук, доцент, М.І. Сулятицький, кандидат філологічних наук, доцент, Івано-Франківський національний медичний університет.

Розділ 1

ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

1.1. Предмет, мета та завдання курсу

Курс «Історія української культури» викладається в усіх вищих навчальних закладах України як обов'язкова дисципліна гуманітарного циклу. Предметне вивчення культури, що становить неповторний, одухотворений світ людської думки і фантазії, котрі втілюються в артефактах, потребує від дослідників пошуку такого терміна, який міг би чітко визначити межі та спектр цієї сфери дослідження. Спочатку науку про культурогенез назвали за пропозицією **А. Мюллера «культур-філософією»**. З погляду **Я. Буркхарта,** коректним є інший термін — **«культур-історія»**. Проте оскільки теоретичне осмислення культури як соціального феномену і цілісної функціональної системи здійснено лише наприкінці XIX ст., узгодити питання щодо запровадження єдиного терміна науковцям тривалий час так і не вдавалося. Нарешті **Л. Вайт** одним із перших запровадив термін **«культурологія»**, який з часом закріпився у науковій думці й використовується й понині.

Звісно, що історична наука вивчає усі сфери діяльності людини у предметному їх визначенні, як то: історія медицини, історія науки, історія юриспруденції, історія мистецтва і таке інше. Однак ніхто, напевне, не буде заперечувати, що визначення предмета історії культури не зводиться до осягнення простої сукупності створеного людиною у всіх сферах її творчої діяльності бодай тому, що цей спадок занадто всеосяжний. До цього слід додати, що навіть саме виокремлення історії культури у списку історій мистецтва, філософії, медицини тощо лише ще раз вказує на самодостатність цього предмета дослідження. Ось чому предмет вивчення історії культури виділяється з-поміж

інших історичних практик людини і зорієнтований на наповнення цього поняття змістом та осмисленням його в історичній динаміці.

Культурологія — це гуманітарне вчення про закони формування, функціонування та розвитку явищ культури, які відповідно до домінанти ієрархічної системи життєвих цінностей визначають характер уподобань, пріоритетів, ідеалів, стандартів і смаків людини як співтворця і виразника культури, що закріплюються відповідною системою символів у суспільстві. У переліку стислих визначень культурології варто виділити таке: це наука про сутність, елементи, форми та функції культури в її історичному розвитку. *Предметом культурології* більшість дослідників називає як пам'ятки матеріальної і духовної культури, об'єктивні закономірності розвитку світового і національного процесів, так і чинники впливу на формування системи цінностей, які визначають характер культури, інтереси, уподобання, смаки та орієнтири людей. *Об'єктом культурології* є різноманітні аспекти духовного і матеріального життя людини в суспільстві, аналіз закономірних тенденцій становлення соціокультурного процесу, осмислення особливостей та розвитку культурно-історичних типів як історичних форм культури.

Формотворчі чинники та сфери дослідження культури

У сучасній науковій літературі дослідники виокремлюють принаймні п'ять чинників, що формують ядро будь-якої культури:

а) *географічний чинник* визначається регіональними особливостями місцезнаходження етносу, який є носієм відповідної культури. Прикладом може бути гориста місцевість чи низовинна, наявність водойм або їх відсутність. Дослідники, від Страбона, Птоломея до Ш.Л. Монтеск'є, як і представники географічної школи, серед яких вирізняють Ф. Вотцеля, Е. Демолена, Г. Мура, Р. де Ворда та інших, вивчали вплив клімату, сонячних плям, флори, фауни, особливостей місцевості на культуру та суспільство;

б) *етнічний чинник* визначає мовні впливи, побут, антропологічні особливості тощо;

в) *біологічний чинник* представлений кількома напрямами:

– школи дарвіністського напряму підкреслюють вплив на культуру боротьби за існування, біологічного відбору і спадковості (Л. Вольтман, А. Ваккаре, Насміт);

– демографічна школа визначає вплив на соціокультурні явища густоти населення, його чисельності (А. Коста, М. Ковалевський, Р. Перл, Дж. Браунлі);

– є й такі теорії, що підкреслюють вплив інстинктів, рефлексів, підсвідомого на менталітет і соціокультурне життя людини (З. Фрейд, Г. Блюхер, В. Паретто та ін.);

г) *релігійний чинник* та його вплив на формування культури досліджено у працях М. Вебера, Е. Трельча, Е. Дюркгейма. Вони визначали релігію (вірування, обряди, догматику) як соціальний феномен, що формує поле культури (серед яскравих досліджень назвемо книгу М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму»);

д) *соціальний чинник* визначається структурою суспільства — його стратифікацією, прошарками, устроєм, правовими нормами тощо.

Вивчення культури того чи іншого суспільства може розглядатися у двох сферах дослідження:

а) у площині культурної статики (**теорія культури**) досліджуються закони формування та функціонування культури, її елементи, форми, функції та сутнісні характеристики. Приділяється увага й аналізу властивостей соціокультурних явищ, загальним компонентам і культурним системам (мові, релігії, мистецтву, моралі тощо);

б) у площині дослідження динаміки соціокультурних явищ як еволюції соціокультурних систем та фаз їх розвитку формується соціокультурна динаміка, яка більше відома як **історія культури.**

Залежно від того, який із чинників і сфер дослідження є визначальним, науковці і формують певний підхід до вивчення культури. Відповідно до обраного підходу означується предмет, мета і завдання вивчення відповідної дисципліни.

Предметом дослідження запропонованого курсу є **культура українського народу в її історичній динаміці.** Українська культура упродовж віків, незважаючи на повсякчасні асиміляційні виклики[1], розвивалася спираючись на свою історичну спадщину. Однак зміна ідеологій, стилів і смаків, що привносилися в українську культуру представниками тих народів, під впливом (або тиском) яких перебував український етнос, спонукали до змін у системі світоглядних і культурних поцінувань українців. Ця обставина наклала свій відбиток як на характер культури українців, так і на її формотворчі особливості. Саме тому до особливостей української культури, яка формувалася на основі культури українського етносу у співіснуванні з представниками інших етнічних груп, науковці відносять її багатогранність.

Таким чином, **метою курсу історії української культури** є формування у студентів ґрунтовного уявлення про характер, особливості та динаміку розвитку української культури в її розмаїтті.

Завдання курсу зумовлені результатами засвоєння змісту запропонованої навчальної дисципліни, згідно з яким студенти мають уміти: тлумачити базові поняття та оперувати категоріально-понятійним апаратом курсу; характеризувати сутнісні ознаки та особливості кожного з етапів розвитку української культури; пояснювати процеси функціонування кожного із етапів розвитку української культури та вплив релігійних, соціально-політичних, економічних чинників на її становлення.

Витоки терміна, що нас цікавить, потрібно шукати в античності. Уперше він трапляється у трактаті знатного римського вельможі **Марка Порція Катона** (234—149 рр. до н. е.), присвяченому землеробству. Автор вживає це слово у словосполученні «культура обробітку землі». Лише переймаючись турбота-

[1] Асиміляція — процес розчинення культури одного етносу в другому, що супроводжується втратою мови, традицій, обрядів та національної самосвідомості.